

Úton 2017 felé

Kőhádi
Dorottya

Az MEE Reformációi Emlékbizottságának munkája (2. rész)

A legnagyobb vállalkozás¹

A Magyarországi Evangélikus Egyház a reformáció kezdete 500. évfordulójának ünnepére az eddigi legteljesebb magyar nyelvű Luther-válogatást jelenteti meg, hogy sokak számára hosszú időre elérhető legyen reformátorunknak az egyház Urára mutató tanítása. Az MEE 2017-re irányuló legnagyobb vállalkozása kétséget kizáróan Luther Márton válogatott műveinek új, tudományos igényű magyar kritikai kiadása összesen tizenkét tematikus kötetben. Az MEE Reformációi Emlékbizottsága megbízásából a Luther Kiadó gondozásában kiadott, magyar nyelven az eddigi legteljesebb Luther-válogatás 700 oldalas sorozatindító kötete, a *Bibliafordítás, vigasztalás, imádság* 2011 őszén jelent meg. A könyv ünnepélyes bemutatójára a Magyar Tudományos Akadémia székházának kistermében került sor nagy sajtónyilvánosság mellett Csepregi Zoltán, a kötet szerkesztője és egyik fordítója, valamint Kendeh K. Péter, a kiadó igazgatójának jelenlétében, akik a sorozatról szólva alapvető információkat osztottak meg.

Az új Luther-válogatás

A reformátor műveinek német nyelvű sorozatához, az úgynevezett *Weimari kiadáshoz*, annak több mint száz kötetéhez képest még mindig csak válogatásról beszélhetünk. Magyarországon Luther műveinek sorozatszerű kiadása először – és mindeddig utoljára – a 20. század elején jelent meg, a Luther Társaság kiadásában. A Masznyik Endre (1857–1927) egyháztörténész, pozsonyi teológiai tanár által szerkesztett nagy ívű sorozat évtizedeken keresztül alaplátnak számított. A reformáció 400 éves évfordulójára (1917) készült hatkötetes mű jelentőségét megbecsülve az újabb kutatások alapján a válogatás szempontjait meghaladottnak kell tekintenünk. Azokat ugyanis meghatározta a magyarországi protestantizmusnak a katolicizmussal folytatott küzdelme. A rendszerváltást követően – elsősorban a Magyarországi Luther Szövetség munkája nyomán – a reformátor számos irata látott ugyan füzet vagy könyv formájában napvilágot, de átfogó kiadási koncepcióról azóta nem beszélhetünk.

¹ A fejezet a Kendeh K. Péterrel, a Luther Kiadó igazgatójával készült interjú alapján íródott. – K. D.

A szerkesztők örömmel tették le egyházunk asztalára az elsőként elkészült válogatáskötetet. Reménység szerint ez a sorozat nemcsak az egyházi közvélemény, hanem a világi érdeklődők számára is komoly segítséget nyújt a reformátor életművének megismeréséhez, továbbá egyházunk megújulásához és a hazai szellemi élet gazdagításához.

A 2012-es év során új kötet nem jelent meg, de a munka nem állt le: két Luther-kötet fordítása és szerkesztése is javában zajlik. Az első idén őszre várható, Luther Márton kiterjedt levelezését mutatná be az olvasók számára; a másik az *Asztali beszélgetésekből* adna egy bővebb összefoglalást Márton László fordításában.

Jó hír, hogy az első kötet kinyomtatott ezer példányát megkapta minden gyülekezetünk, minden intézményünk, s már az utánnyomását is tervbe vették. Fabiny Tamás püspök a Németországi Evangélikus Egyház ígéretének birtokában bizakodik abban, hogy a német testvéregyház tagjai is támogatják anyagilag a kötetek megjelenését. Érdeklődött továbbá egy német könyvkiadó Luther Márton végrendeletének faksimile kiadását illetően, a Luther Kiadó a jövőben tárgyalásokat fog velük folytatni erről. (Az id. Fabiny Tibor egyháztörténész által szerkesztett, a 1980-as években kiadott, a levéltárunkban őrzött Luther-végrendeletéről szóló könyv jogairól a bielefeldi Luther Verlag lemondott, így a további kiadásról a mi kezünkben van a döntés.)

Könyvek és rajzfilm a még teljesebb tudásért

A Richly Zsolt és munkatársai által megalkotandó Luther-rajzfilmhez a könyvkiadó is csatlakozni fog az igazgató elmondása szerint: egy értelmezést segítő, magyarázó füzet- és kézikönyvcsalád kiadásának terve körvonalazódik. A kis könyvek célja az iskolai hitoktatás segítése, a háttér megrajzolása, a személyek bővebb megismertetése, az alapvető információk megadása és kibontása, amely a rajzfilmmel együtt átfogó ismeretet adna a fiataloknak és természetesen minden, a téma iránt érdeklődő olvasónak.

A tematikus évek természetesen „hatással vannak” a Luther Kiadó munkájára: a tematikát az évente megjelenő kiadványok szerkesztésekor is figyelembe veszik és követik: az *Evangélikus Naptár* tanulmányokkal, cikkekkkel dolgozza fel, járja körül az adott év témáját, valamint a kiadó által megjelentetett újságok, folyóiratok (*Evangélikus Élet, Lelkipásztor, Credo*) szerkesztése során is tekintettel vannak a témákra. Mindezek mellett a legfontosabb cél, hogy 2020-ig (tehát túlnyúlva a 2017-es reformációi emlékéven) megjelenjen a tizenkét Luther-kötet.

Nem szabad megfeledkezni ugyanakkor az úgynevezett szekunder irodalomról sem, vagyis a reformátorról szóló, vele kapcsolatos kötetek kiadásáról, mutatott rá Kendeh K. Péter. Tervben van másodlagos irodalom kiadása is a lutheri teológiáról: Oswald Bayer *Luther Márton teológiája* és Vajta Vilmos *Az istentisztelet teológiája Luther-nél* című műve szerepel egyelőre a kiadói tervben. A kiadó emellett készül Eric W. Gritsch *Isten udvari bolondja – Luther Márton korunk perspektívájából* című művének újbóli megjelentetésére. A könyv a történeti Luthert, valamint a legfontosabb tudományos felfedezéseket próbálja meg visszatekintés formájában ismertetni azzal a céllal, hogy egyszerre mutassa be és értékelje Luther Márton munkásságát. A Magyarországi Luther Szövetség is folytatja a reformáció ünnepi évtizedében – immár a Luther Kiadó szakmai gondozásában – a *Magyar Luther-füzetek* és a *Magyar Luther-könyvek* sorozat kiadását. A jövő útja pedig, hogy az említett teológiai szakirodalom a közeli években e-könyvként – azaz digitális formátumban – is elérhető legyen.

A reformátor rabul ejtő stílusa²

Beszélgetésünknek örömteli apropója van: a *Credo* jelen lapszámának megjelenése utáni hetekben, reformáció ünnepének előestéjén, 2013. október 30-án 17 órakor kerül sor – szinte napra pontosan két évvel az első kötet Magyar Tudományos Akadémián tartott bemutatója után – a második kötet kézbe adására. Ez alkalommal az Evangélikus Hittudományi Egyetem ad majd otthont a jeles, sokak által várt ünnepi eseménynek. A többéves munka tapasztalatairól, a szerkesztés-fordítás jelentette nehézségekről és derűs pillanatokról is kérdeztük a bizottság tagját, aki részletes áttekintést adott a készülőben lévő kötetekről is.

Az MEE Reformációi Emlékbizottságán belül annak idején létrehoztak egy albizottságot Luther válogatott műveinek fordítására, a sorozat szerkesztésére. Az albizottságnak négy tagja van: Reuss András rendszeres teológus, Fabiny Tibor és Ittész Gábor irodalomtörténész-teológusok és Csepregi Zoltán egyháztörténész. A munka 2010-ben indult, fordítókat toboroztak, összegyűjtötték a már meglévő kéziratokat. 2011-ben megjelent az – időrendben – első, a sorozatban az ötös számot viselő kötet. Az albizottság két-három havonta ülésezett. Meghatározták a kötetek megjelenési sorrendjét, és ezt a Luther Kiadó szórólapján közzé is tették.

Ittész Gábor, az új Luther-kiadás ötletgazdája és sorozatszerkesztője az egyetlen „külsős” tagja az albizottságnak, aki nem tagja egyszersmind a reformációi emlékbizottságnak is. Fabiny Tibor feladata az albizottságban, hogy a koncepció előkészítésében és a művek válogatásában részt vegyen. Reuss András professzor jelenleg egy, a hitvallási iratokat feldolgozó sorozaton munkálkodik a hittudományi egyetem latintanárnőjével, Bódi Emesével; ez szintén egy többéves kifutású munka. Így tehát – miközben valamennyi albizottsági tag nagy lelkiismerettel végzi munkáját a maga területén – a Luther-kötetek szerkesztését Csepregi Zoltán jelenleg egyedül végzi – mind a soron következő *Leveleket*, mind a *Prédikációkat* összegyűjtő kötet, mind a Márton László fordításában készülő *Asztali beszélgetéseket* ő állítja össze.

– A munkák jelenlegi állása szerint jó hír, hogy a levelezés idei megjelenését követően, 2014-ben megjelenik az utóbb említett két könyv, ezzel elkészül a sorozat közepe (az 5., a 6., a 7. és a 8. kötet), a teljes könyvsorozat egyharmada – s akkor szeretném átadni a stafétát. Itt említem meg, hogy Márton László költő és regényíró 1983-ban már készített egy válogatást Luther Márton *Asztali beszélgetéseiből*. Most újra fordít, átdolgozza a régi fordításait. Az olvasóink által bizonyára jól ismert, kis fehér, keskeny kötet terjedelmének körülbelül háromszorosát fogja kézbe adni. (Megjelenése jövő ősze várható.) A *Prédikációkat* pedig, ha jól számolom, tíz fordító készíti, más-más stílus és szempontok alapján, itt a szerkesztés hozzávetőlegesen egy munkaévet vesz majd igénybe, hiszen mondatról mondatra végig kell menni a teljes szövegen. Ezek a fordítások idén szeptemberre lezárulnak, és jövő tavaszra elkészülhet a mű szerkesztése – összegzi a folyamatban lévő munkákat és a közeljövő terveit Csepregi Zoltán.

Természetesen a reformációi emlékbizottság biztosítja a munka anyagi háttérét, és a Luther Kiadó végzi – a kiadványszerkesztési és nyomdai előkészítési munkák mellett – a szerződések megkötését, a kifizetések teljesítését. A szerkesztési-fordítási munkálatok „kulisszatitkai” számos érdekességet tartogatnak. Valamennyi kötet más-más feladatot, kihívást jelent szerkesztőnek és fordítóknak.

---

² A fejezet a Csepregi Zoltánnal készült interjú alapján íródott. Csepregi Zoltán az Evangélikus Hittudományi Egyetem Egyháztörténeti Tanszékének vezetője, a *Luther válogatott művei* című könyvsorozatot szerkesztő albizottság tagja, a kötetek szerkesztője és egyik fordítója. – K. D.

– Vegyük például az *Asztali beszélgetéseket*: azt feltételezzük, hogy németül beszéltek az asztalnál. Ezt viszont latinul jegyezték le, mert a latinnak létezett akkor gyorsírása, a németnek nem. (A prédikációkat is latinul írták le, pedig biztosan tudjuk, hogy Luther németül hirdette az igét.) A 16. században ezeket a latin nyelvű lejegyzéseket azután visszafordították németre. Tehát vannak 16. századi szövegeink, de kétszeres fordításban. Nagyon nagy kérdés, hogy ezek mennyire hitelesek. Tény, hogy Luther halála után készültek, de olyan valaki készítette, aki ott ült az asztalnál, ismerte azt a stílust. Nagyon összetett kérdés ez: a latint tartják egyes szakértők a hitelesebbnek, mert akkor készült, amikor a beszélgetés elhangzott – a német viszont azért hiteles, mert nem latinul beszéltek. Márton László igyekszik tekintettel lenni mindkét szövegváltozatra, kiválóan adja vissza Luther stílusát, kreatív költő, aki megtalálja és alkalmazza a magyar nyelvben a szükséges, kicsit archaizáló stílusjegyeket. De vigyáz arra is, hogy ne legyen túl archaikus, hiszen Lutherék az akkori köznyelven beszéltek az asztalnál, nem pedig emelkedett irodalmi stílusban. Remek olvasmány lesz, az említett kis kötet népszerűségéből kiindulva sokan fogják olvasni, idézni.

Semmi sem áru el többet egy ember személyiségéről, hétköznapi életéről, gondolatairól, harcairól, küzdelmeiről, örömeiről, sikereiről, mint egy napló, vagy még inkább a szakmai és a személyes levelezése. Nagy izgalommal várjuk azt a hétszáz oldalas kötetet, amelyből Luther kevésbé ismert portréja rajzolódik ki. Csepregi Zoltán illusztrációk sokaságával példázza a fentieket.

– A levelek úgy maradtak fenn, ahogyan azokat Luther megírta: latinul és németül, illetve sokszor egy levélen belül váltogatja a két nyelvet. Van, hogy úgy érzi: olyan régen nem írt már latinul, hogy szinte „kijött a gyakorlatból” – akkor átvált németre. Másrészt a latin levelekben akkor is németre vált, ha elkapja az indulat, a hév. Anyanyelvén természetesen mindenki, így reformátorunk is sokkal szabadabban tud fogalmazni. A gorombaságok a latin szövegben sokszor németül vannak leírva – nem mintha nem tudta volna latinul is... Ha már végképp „nem bír magával”, akkor németül szólal meg. Érdekesség és egyben nehézség a munka során, hogy az ókori és az azt követő humanista latin tegező formát használ, a német viszont magázót (akkor már megvolt a nyelvben ez a lehetőség), és Luther e kettőt kombinálja, a nyelvek szerint váltogatva. Erre mind tekintettel kell lennie a fordítónak. Ha például Melanchthonnak ír, latinul tegezi, németre váltva viszont magázza. Az olvasó nem értené, hogy miért tegezi az egyik bekezdésben a levelezőpartnerét, a következőben pedig miért magázza. Ilyen esetekben mindig meg kell tartani a levél domináns nyelvét, és a szerint marad egységes a tegezés vagy a magázás.

Ami a további műveket illeti, részben németek, részben latinok. Ez azonban nem feltétlenül jelentett könnyebbséget. A latin akkor világnyelv volt, egységes helyesírással, a Luther korabeli latin szövegek megértése nem okoz gondot. Az irodalmi német azonban gyerekcipőben járt, egyáltalán nem létezett helyesírása. Ennek megfelelően Luther mindent úgy írt le, ahogy gondolta. A korai művek „helyesírása” ekképpen egészen más, mint a későbbieké. A német Biblia megjelenése volt a fordulópont, a fordítás megjelenése után Luther azokat a helyesírási elveket alkalmazta, amelyek a nyomtatott bibliafordításban szerepeltek. De azt megelőzően nyelvileg egészen elképesztő összevisszaság található: mindenféle szempont vagy elv nélkül leírt szavak, ahogyan a tolla kanyarította. Viccesek és néha roppant nehéz megfejteni őket, szinte érthetetlenek. A mi fordítóink ilyenkor a német, helyesírásiilag modernizált kiadásból dolgoznak.

– Luther levelezési stílusa fantasztikusan jó, igazi élmény – mondja Csepregi Zoltán. Amikor 2010-ben összeült az albizottság, ő már akkor „lefoglalta” magának a leveleket. Sőt a minap megtalálta a gépében a legelső levélfordításait: 2009. márciusi fájlok. A levelek nagyon élő, nagyon emberközeli, valójában nem is nyomtatásra szánt szövegek. Tele vannak apró, hétköznapi ügyekkel. Ugyanakkor az „író Luther” megmutatja benne, hogy milyen kiváló stilisztá, és milyen eredeti humora van. Paródia vagy novella is előfordul az írásokban

elrejtve – irodalmi igényű megformáltság a jellemzője sok-sok levélnek. Végtelenül érdekesek, mert egyrészt a mindennapi élet problémái mellett nagyon jól jellemzik magát az író, a kort és azokat az embereket, akikkel kapcsolatban van, de emellett izgalmas teológiai exkurzusokat is olvashatunk. Néhány közismert szállóige eredetére is Luther leveleiben bukkanhatunk rá: például a „vétkezz bátran (pecca fortiter), csak higgyél még bátrabban” is egy Melanchthonnak szóló levélben található. A levél volt a kor egyik legfontosabb kommunikációs csatornája, sok-sok komoly teológiai tételt, felismert igazságot fejt ki bennük a reformátor. Tíz hónapig élt elzárva Wartburg várában, ekkor munkatársaival csak levélben tudott kommunikálni. Ezek a levelek nagyon komoly teológiai kérdéseket feszegetnek. Wartburgban a legfontosabb kérdés Luther számára, hogy a szerzetesi fogadalom visszavonható, felbontható-e vagy sem. Egzisztenciális kérdés számára, hogy egy fogadalmat tett szerzetes kiléphet és megnősülhet-e. Hónapok alatt eljut a megoldásra. A gondolatmenete hallatlanul érdekes, ahogyan Melanchthonnal folytatja az írott dialógust. Az augsburgi birodalmi gyűlés alatt pedig Coburg várában elzárva írja leveleit négy hónapon át. A gyűlésen felmerült teológiai kérdésekről fejt ki véleményét (például hogy mennyit és miben szabad engedni a pápistáknak), vagy 1525-ben azt fejtegeti, hogy miért házasodik meg, s itt sorol fel négy érvet az igen mellett. Teológiai, életrajzi, irodalmi szempontból egyaránt nagyszerű olvasmányok és értékes adalékok ezek a levelek. A korai levelek idején kezd „bimbózni” a reformáció, s később is nyomon követhetjük gondolkodásának irányát, fejlődését, kritikáját, emberi személyiségének alakulását és reformátori meglátásait.

Adja magát a kérdés: vajon mit ad a Luther-életmű annak, aki olyan szerencsés, hogy eredeti nyelveken, kézírásos szövegeken keresztül, ilyen mélységig találkozhat a reformátorral? Már az elején meggyőződött róla a szerkesztő-fordító, hogy számára a legizgalmasabb Luther Márton levelezése, az a több ezer kézirat – és mintegy kilencszáz saját kezű szöveg –, ami fennmaradt. Közvetlenül Luthertől származó szövegek: nem az utókor írja át őket, nem a nyomdászok szerkesztik meg. A hitelesség kérdése, kételye tehát nem merül fel. Egyéb műveinek vannak kalózkéiadásai – ott már nem lehet teljes biztonsággal állítani, hogy az valóban az a szöveg-e, amit Luther meg akart jelentetni. A magánember családi levelezése sok érdekes, izgalmas újdonságot tartogat. Szinte páratlan a 16. században, hogy egy polgár, egy közember hosszabb utazásai során is levelezzen a feleségével – nos, Luther így tett. Huszonegy levél maradt meg, ez egyedülálló érdekesség. Nagyon sűrűn: három-négy naponta írt Bora Katalinnak, de sajnos az asszony választlevelei közül egy sem maradt fenn. Ezekben a levelekben Luther kedvessége – ahogyan ugratja a feleségét, ahogy kommentálja a családi történeteket humorral és közvetlenséggel – rabul ejtő; sokat elárul Lutherről és Katájához fűződő mély szeretetéről. Egy alkalommal például Schmalkaldenben tartózkodik, a cikkek megírása után halálos beteg lesz. A választófejedelem hazaküldi, hogy otthon haljon meg. Közben a felesége már elindult felé Wittenbergből, hogy még életben találja. Ám útközben Luther meggyógyul. Félútról gyorsan ír neki, éjjel háromkor: „Ne gyere, mert már meggyógyultam, menj haza, várjál otthon.” Asszonyának otthon a helye...

Néhány, gyerekeinek írott levele is megmaradt. Kedvenc lánya, Magdaléna 13 éves korában bekövetkezett halála után legidősebb, 15 éves fiúgyermeke mély depresszióba esik. (A gyerek a szomszéd városban iskolás.) Ekkor ír neki az apja: „Ne gyászolj, ne légy szomorú, te csak foglalkozz a tanulással. Ha valami testi bajod van, akkor gyere haza, de egyébként csak maradj ott, tanulj, és hagyd ezeket az asszonyi ellágyulásokat.” Kemény, apás levél – ez is Luther.

Unokaöccséről, aki ellopott valamit, szintén ír, méghozzá az iskolamester számára van mondanivalója. Javasolja, hogy milyen verést adjon a kis bűnelkövetőnek, először azért, mert lopott, másodszer azért, mert hazudott, harmadszer azért, mert nem engedelmeskedett.

További érdekességeket is sorol Csepregi Zoltán. Luther Márton január 6-i végrendeletét sokan ismerik, melyhez ő jegyzeteket is készített néhány nappal korábban. Ezekben viszont nem olyan emelkedett, mint a végrendeletben: jól „kioszt” mindenkit, ki hogyan szúrt ki vele, és ezért mit érdemel. Schmalkaldenben – hal-dokolva – öt évvel a fenti végrendelet előtt is írt, azaz lediktált egyet valakinek. Ott azonban nem a tulajdonáról rendelkezik, hanem szellemi örökségét summázza. Említést érdemel az a dokumentum is, amelynek magyar vonatkozása is van. A Budapesten őrzött végrendelet elkészülte után nem sokkal vetették ki az úgynevezett török adót. 1541-ben elesik Buda. 1542-ben német hadjárat indul Buda felszabadítására, amelyben többek között wittenbergiek is részt vesznek. A hadjárat céljára az egész birodalomban 1,5 százalékos vagyoadót vetnek ki. Ehhez vagyonevallást kellett készíteni. A fejedelem ugyan felmenti Luthert a bevallás alól, azonban ő ezt önként megteszi, és felsorolja vagyonát. A Luther-házat (a kolostorépületet) ugyan azonnal „kiveteti” belőle, mondván: több kiadása van vele, mint haszna, hiszen a tető beázik, az épület nem is az övé, és így tovább, summa summárum: nem hajlandó adózni utána. Ami viszont az övé, azt szépen felsorolja: anyakocák, malacok, kecskék, gidák, tyúkudvar. Kiszámolja az értékét, és meghatározza a török adót. Igaz, téved, elszámolja magát, hiszen nem a számok embere; rosszul számol, de ez érthető egy 16. századi teológus esetében, ráadásul bonyolult volt az akkori pénznemekkel bálni.

Végül arról is megkérdeztük a szerkesztőt, hogyan alakította ki otthon „evangélikus műhelyét”. A három és fél éves fordítási munka során nem az összes levelet fordította le Csepregi Zoltán, a kötet egyharmada már megvolt, azokat csak át kellett nézni, ellenőrizni. Fordítási szokásaként kialakult, hogy általában egy-egy levelet egy ültő helyében fordított le, kihasználva – a rövid levelek esetében – akár néhány szabad percét is. 2012 végéig dolgozott az előzőleg összeállított jegyzék alapján. A szerkesztési munka további fél évet vett igénybe.

A legközelebb megjelenő, hétszáz oldalas, *Levelek* címet viselő izgalmas kötetet – az életműsorozat 7. darabját – tehát hamarosan, reformáció ünnepén vehetik kézbe az olvasók, majd ezt a 6. kötet, a *Prédikációk* követi hozzátétőlegesen egy év múlva. A munka egyértelmű sikere, hogy a 2011-ben megjelent 5. kötetet gyakran idézik az interneten, a tudományos berkekben számon tartják. A Galata levél és a Római levél magyarázata (a tervezett 9–10. kötetek) pedig a jövőben fog elkészülni, megjelenésük időpontjáról még nem tudunk közelebbit mondani.

Kóhádi Dorottya lelkész, újságíró, rádiós műsorszerkesztő. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem elvégzése után a Budavári Evangélikus Egyházközségben szolgált lelkészként. Teológiai tanulmányai után felsőfokú újságíró oklevelet szerzett. A *Híd* (korábbi nevén: *Missziói*) *Magazin* és regionális rádióműsorok szerkesztésével kezdte meg egyházi médiamunkáját. A Magyar Rádiónál 1998-ban szerzett műsorvezetői-bemondói oklevelet. 1999 januárja óta a Kossuth Rádió *Evangélikus Félóra* című műsorának szerkesztő-műsorvezetője. Rendszeresen publikál egyházi és világi lapokban, valamint missziói rádióműsorokat készít regionális rádióadók számára. A Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Irodájának médiareferense, az *Evangélikus Hírlevél* felelős szerkesztője.